

Międzynarodowa współpraca celna – doświadczenia historyczne a współczesność

International customs cooperation – historical experience and modern times

prof. zw. dr hab. Wiesław Czyżowicz

Collegium Administrativum, WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa, ORCID: 0000-0002-3147-8280

Historia magistra vita est (Historia jest nauczycielką życia)

Marcus Tullius Cicero (106-43 r. p.n.e.)

Streszczenie

Artykuł przybliży współczesnemu czytelnikowi historyczny rozwój ważniejszych międzynarodowych porozumień celnych oraz organizacji. Autor omawia w nim wybrane dokumenty – od starożytności i umowy między królestwem Kanesz i miastem-państwem Aszur z około 1900 r. p.n.e., przez średniowiecze i umowę Rusi Kijowskiej z Bizancjum z lat 907-944, polsko-krzyżacki traktat handlowy z 1243 r., umowę o powołaniu Hanzy, aż do konwencji z 1890 r. powołującej do życia pierwszą powszechną, światową organizację współpracy celnej – Międzynarodowy Związek Publikacji Taryf Celnych. W końcowej części artykułu przedstawiono znaczenie analizowanych historycznych dokumentów i organizacji dla współczesnych umów i instytucjonalnych form międzynarodowej współpracy celnej. Słowa kluczowe: międzynarodowa współpraca celna, starożytne i średniowieczne dokumenty dotyczące współpracy celnej, ewolucja historyczna porozumień celnych.

Abstract

The article brings closer to contemporary readers a small outline of the historical development of selected major international custom agreements and organizations. The paper examines selected historical documents: from the earliest sources, such as the agreement between the kingdom of Kanesh and the city-state of Ashur (around 1900 BC), through medieval agreements, among others such as agreements between Kievan Rus and Byzantium (907-944), the Polish-Teutonic trade treaty of 1243 and the agreement on the establishment of the Hanseatic League, to the convention establishing the first universal, world organisation for customs cooperation – the International Union for the Publication of Customs Tariffs (1890). The final part of the article presents the significance of the analysed historical documents and organisations for contemporary agreements and institutional forms of international customs cooperation.

Keywords: international customs cooperation, ancient and medieval documents on customs cooperation, historical evolution of customs agreements and their institutionalization.

1. WPROWADZENIE

Motto otwierające niniejsze opracowanie, autorstwa wielkiego pisarza rzymskiego, mówcy, polityka, dowódcy wojskowego, filozofa i prawnika, wskazuje na znaczenie znajomości historii, która pozwala na wyciąganie wniosków z dotychczasowych doświadczeń nie tylko w celu uniknięcia błędnych decyzji, lecz także w celu wykorzystania tych, które mogą mieć pozytywne znaczenie dla teraźniejszości i przyszłości. Odnosi się ono również do współczesnych międzynarodowych stosunków handlowych, w tym zasad współpracy w sprawach celnych, określonych w umowach i organizacjach związanych z międzynarodowym obrotem towarowym.

Przez tysiące lat relacje między kupcami z różnych państw – a raczej obszarów celnych wyznaczanych władztwem gra-

nic politycznych – były oparte na autonomicznych regulacjach celnych państw, z którymi związane były operacje eksportu, tranzytu i importu towarów. A przecież relacje celne ze swej natury mają charakter transgraniczny i wymagają współdziałania państw na poziomie międzynarodowym po to, by tworzyć korzystne warunki dla uczciwej działalności własnych przedsiębiorców czy kupców. Współdziałanie takie, w mniejszym czy większym stopniu, podejmowane było już w starożytności w celu realizacji polityki celnej sprzyjającej interesom własnych kupców działających na terytoriach innych państw. Czasami rozwiązania umowne wymuszane były siłą zbrojną, czasami zaś powstawały w rezultacie pokojowych negocjacji. Międzynarodowa współpraca celna okazała się warunkiem koniecznym dla efektywnego współdziałania państw w spra-

wowaniu kontroli nad bezpiecznym i uczciwym przepływem towarów przez granice celne, a także tworzenia sprzyjających warunków dla realizacji międzynarodowej działalności gospodarczej.

Owa współpraca miała wówczas charakter dwustronnych umów handlowych z pewnymi elementami polityki handlowej oraz celnej i podatkowej. Do dzisiaj zachowało się niewiele oryginalnych, pisemnych dokumentów; najstarsze z nich odnoszą się do VI w. p.n.e. W średniowieczu, w wyniku rosnącej świadomości konieczności rozwoju współpracy międzynarodowej w sprawach celnych, współdziałanie przybrało wieloraki charakter – od umów dwustronnych po wielostronne umowy celne tworzące bazę formalno-prawną dla pierwszych międzynarodowych regionalnych organizacji celnych.

Dalszy rozwój instytucjonalny międzynarodowej współpracy celnej nastąpił dopiero w końcu XIX w. wraz z wejściem kapitalizmu w erę imperialną i dynamicznym rozwojem zarówno polityki celnej poszczególnych państw, jak i dążeniem do kształtowania jednolitych, przejrzystych zasad prawno-finansowych międzynarodowego obrotu towarowego.

Potrzeba międzynarodowej współpracy w sprawach celnych została jeszcze bardziej uwypuklona po I wojnie światowej, a zwłaszcza po II wojnie światowej, kiedy zaczęto kształtować nowy ład międzynarodowy nie tylko polityczny, ale i gospodarczy. Międzynarodowa współpraca celna stała się obiektywną koniecznością koordynowania działań w celu uregulowania procesów przemieszczania towarów przez granice celne państw lub międzynarodowych organizacji integracji gospodarczej, takich jak strefy wolnego handlu czy unie celne.

Wśród podstawowych celów międzynarodowej współpracy celnej należy wyróżnić m.in. takie, jak:

- 1) ułatwianie legalnego i zwalczanie nielegalnego międzynarodowego handlu towarami przez tworzenie uzgodnionych konwencyjnych lub traktatowych zasad i regulacji tej działalności;
- 2) zapewnienie bezpieczeństwa międzynarodowego łańcucha dostaw towarów;
- 3) opracowywanie, na podstawie dwustronnych lub wielostronnych porozumień, nowych technologii i organizacji kontroli celnej czy wspólnych operacji celnych.

W wyniku międzynarodowej współpracy celnej państwa kształtują zasady i regulacje – od najbardziej ogólnych, dotyczących ułatwień dostępu do rynku partnera, do bardzo precyzyjnych ustaleń, dotyczących warunków dostępu towarów partnera do własnego rynku. Dokumenty związane ze współpracą celną przyjmują różne formy, ale wszystkie są współcześnie regulowane prawem traktatów, które jest częścią prawa międzynarodowego. Noszą też różne nazwy – porozumienia, traktaty, paktety czy umowy. Stale rosnąca liczba międzynarodowych umów celnych zawieranych zarówno w trybie dwustronnym, jak i w trybie wielostronnym świadczy o ich znaczeniu dla prawnie bezpiecznego i sprawiedliwego dla wszystkich uczestników międzynarodowego obrotu towarami.

Celem artykułu jest przybliżenie czytelnikowi, w tym i politykom i decydom politycznym w sprawach celno-podatkowych, historycznego rozwoju wybranych, ważniejszych

międzynarodowych porozumień i organizacji celnych, by lepiej rozumieć ich dzisiejsze znaczenie dla współczesnych społeczeństw. Badaniem objęto okres od starożytności, przez średniowiecze aż do końca XIX w., kiedy to powstała pierwsza powszechna organizacja celna – Międzynarodowy Związek Publikacji Taryf Celnych. Przeprowadzona analiza pokazuje przyczyny powstania, ewolucję i rozwój norm i form regulacji celnych zawartych w międzynarodowych, dwustronnych i wielostronnych, umowach i ich instytucjonalizację.

Metodologia opracowania opiera się na badaniu zwanym *desk research*, w tym przypadku na analizach zachowanych oryginalnych dokumentów dotyczących międzynarodowych porozumień i organizacji celnych oraz wybranej literaturze przedmiotu. Należy jednak zaznaczyć, że zarówno literatura polska, jak i literatura zagraniczna jest w tym zakresie bardzo skromna.

2. PIERWSZE STAROŻYTNE ŹRÓDŁA PISEMNE

Choć zachowało się wiele różnych dokumentów z czasów starożytnych, świadczących o prowadzeniu handlu międzynarodowego, to wśród nich znajduje się nieliczne poświęcone międzynarodowym umowom regulującym ten handel, przy czym w większości z nich problemy celne, celno-taryfowe i podatkowe stanowią bardzo małą ich część. Nie ma jednak najmniejszej wątpliwości, że niezależnie od bezpośrednich okoliczności zawarcia owych umów zawsze miały za cel ułatwienia w handlu towarami.

Układy handlowe między Egiptem i Mezopotamią zawierano już około 3000 r. p.n.e. Ułatwiały handel takimi towarami, jak tekstylia, zboża i metale. Brak jest jednak dokładniejszych danych dotyczących konkretnych regulacji wynikających z nich¹. Z zachowanych pisemnych świadectw do najistotniejszych należą umowa Kanesz – Aszur oraz traktat rzymsko-kartagiński.

2.1. Umowa Kanesz – Aszur (około 1900 r. p.n.e.)

Około 1900 r. p.n.e. została zawarta umowa między królestwem Kanesz i miastem-państwem Aszur (odpowiednio w dzisiejszej Turcji i Iraku) regulująca działalność handlową towarami dozwolonymi lub zabronionymi w handlu między nimi. Wśród regulacji znalazły się stawki ceł i podatków nakładanych na takie transakcje. Handel niektórymi towarami był objęty monopolem państwowym. Wspomniana umowa miała zapobiegać oszustwom celno-podatkowym i przemytowi. Do towarów, którymi handel podlegał monopolowi państwowemu, należały m.in. żelazo (wówczas rzadki i drogi metal, kosztujący do 7 razy więcej niż złoto) oraz lapis-lazu-li wydobywany w odległym Afganistanie. Uregulowane we wspomnianej umowie podatki i cła, które mieli płacić staroasyryjscy kupcy, obejmowały m.in. podatki transportowe i importowe uiszczane po przybyciu do Kanesz. Opłaty i cła nakładane były na towary i osoby w drodze przekraczające granicę przy wjeździe oraz podatek eksportowy przy wyjeździe z Aszur.

Umowa przewidywała także przeciwdziałanie naruszeniom ustanowionych norm i regulacji celno-podatkowych – zjawisku, z którym już w owym czasie stykano się w relacjach między kupcami a administracjami celnymi, zwłaszcza poborcami ceł, myt i podatków.

Wówczas, zresztą podobnie jak i przez następne tysiące lat, oszuści i przemytnicy stosowali różnego rodzaju sposoby, by uniknąć wyznaczonych dróg celnych w Anatolii z punktami kontrolnymi, na których pobierano myto. Oszukiwano system celny przez niedeklarowanie towarów podlegających cleniu i opodatkowaniu lub składano częściowe deklaracje, przekupywano celników i poborców podatkowych etc.

Warunki porozumienia zrekonstruowano na podstawie odnalezionej i dotychczas odczytanej korespondencji prowadzonej między kupcami, zapisanej na glinianych tabliczkach².

2.2. Traktat rzymsko-kartagiński z 508 r. p.n.e.

Pierwsze akty podjęcia przez państwa judeo-chrześcijańsko-śródziemnomorskiego kręgu cywilizacyjnego międzynarodowej współpracy celnej zaistniały już w starożytności. To wówczas zaczęto zawierać umowy handlowe z elementami regulacji celnych gwarantujących przede wszystkim swobodę handlu w państwie partnerskim. Najstarsza, znana współcześnie, międzynarodowa umowa tego typu, choć nieodnosząca się bezpośrednio do problemów celnych, ale regulująca ogólne zasady wzajemnego handlu kupców z partnerskiego państwa na swoim terytorium, pochodzi z VI w. p.n.e. W istocie były to cztery umowy zawarte między Rzymem i Kartaginą w okresie od około 509 r. p.n.e. do 279 r. p.n.e.³ Państwa te uznały w nich za konieczne sformalizowanie wzajemnych interesów i stref wpływów.

Zgodnie z tym traktatem m.in. na kartagińskiej Sycylii kupcy rzymscy mieli mieć takie same prawa jak Kartagińczycy. Kartagina zapewniła kupcom rzymskim także swobodny handel na Sardynii i w Libii oraz w afrykańskich posiadłościach, ale pod dozorem i jedynie w obecności urzędnika miejskiego⁴.

Przez całą starożytność ten typ porozumień handlowych – nie tylko w naszym kręgu kulturowym, ale i na Dalekim Wschodzie – był pewnego rodzaju standardem, bez szczegółów celnych, lecz zapewniającym bezpieczeństwo kupcom zagranicznym.

Wraz z rozwojem społeczeństw zorganizowanych w państwa, miasta-państwa czy wreszcie imperia rozwijały się również wzajemne, międzynarodowe kontakty handlowe. Ich dynamika związana była z zapotrzebowaniem na towary, które bądź nie występowały na danych terytoriach, bądź występowały w ograniczonej ilości. Czasami było to powodem wojen, ale ostatecznie to pokojowa współpraca, realizowana przede wszystkim przez handel towarami, przez tysiące lat na zasadzie barterowej – towar za towar, a następnie w formie wymiany pieniężnej, dominowała. Co więcej, w traktatach pokojowych kończących wojnę często zawierano elementy regulujące wzajemny handel.

3. ŚREDNIOWIECZNE UMOWY DWUSTRONNE I REGIONALNE

Dalszy proces rozwoju społeczno-gospodarczego w okresie średniowiecza pociągnął za sobą nowe zjawiska polityczno-gospodarcze i rozwój handlu międzynarodowego, prowadzonego między licznymi państwami, które pojawiły się na świecie, przede wszystkim w Europie, po rozpadzie Imperium Rzymskiego i wzroście znaczenia Cesarstwa Bizantyńskiego (395-1453 r. n.e.), które stało się centrum polityczno-gospo-

darzym Europy Wschodniej ze stolicą w Konstantynopolu. W międzynarodowych relacjach handlowych państwo to zachowało regulacje podobne do tych zawartych w pierwszym traktacie kartagińsko-rzymskim. Jednym z przykładów takiego układu było porozumienie zawarte z Chazarami zajmującymi tereny, przez które przebiegał Jedwabny Szlak.

3.1. Układ handlowy bizantyńsko-turecki z 568 r. n.e.

Chazarowie to lud koczowniczy pochodzenia tureckiego. Tereny przez nich zajmowane rozciągały się na Stepie Pontyjsko-Kaspijskim między północnym Kaukazem, Krymem, Morzem Kaspijskim a rzeką Jaik (Ural) i Samarą. Trudnili się głównie pasterstwem i handlem, a bogacili na łupieskich wyprawach. Przez ich ziemie prowadziły najważniejsze szlaki handlowe z Chin do Europy (Jedwabny Szlak, szlak radanitów) oraz szlak północ – południe (od Waregów do Greków). W 560 r. popadli w zależność lub weszli w sojusz z kaganatem zachodniotureckim⁵. W rezultacie w 568 r. bizantyński cesarz Justynian II i turecki władca Mukhan z Taraz podpisali układ handlowy dotyczący warunków handlu jedwabiem⁶. Kluczowe postanowienia traktatu obejmowały m.in. aspekty celne ułatwiające handel i zapewniające bezpieczeństwo szlakom handlowym między Cesarstwem Bizantyńskim a Chazarami.

Szczegółowe zapisy konkretnych warunków traktatu są skąpe, ale jego podpisanie było ważnym momentem w geopolityce regionu, wpłynęło bowiem na przyszłe interakcje między Cesarstwem Bizantyńskim a koczowniczymi ludami stepu, kontrolującymi wówczas główne szlaki handlowe między Europą i Dalekim Wschodem.

Kilkaset lat później podobne układy handlowe zostały zawarte między Bizancjum i Wielkim Księstwem Kijowskim (Rusią Kijowską). Handel kupców ruskich oraz wyprawy zbrojne pierwszych książąt kijowskich aż do bram Konstantynopola (862, 907, 944, 1043) zapewniły kupcom ruskim korzystne warunki w handlu bizantyńskim⁷.

3.2. Umowa handlowa Rusi Kijowskiej z Bizancjum z 907 r.

W połowie IX w. pojawiło się nowe państwo na wschodnich terytoriach Europy z centrum w Nowgorodzie Wielkim, a od 882 r. przeniesionym do Kijowa przez księcia Olega I Mądrego. Rozpoczęło ono nową erę w relacjach słowiańsko-bizantyńskich. Państwo to podporządkowało sobie plemiona słowiańskie zamieszkujące tereny od Morza Bałtyckiego do Czarnego. Poza daninami, różnego rodzaju podatkami i obciążeniami na rzecz księcia – jednym z głównych źródeł bogactwa kraju był handel międzynarodowy. Został on zapoczątkowany już w poprzednim okresie przez Waregów, skandynawskich Wikingów, którzy prowadzili handel na szlaku wiodącym od Bałtyku wzdłuż Dniepru do Morza Czarnego. Tradycja ta została utrzymana przez kupców ruskich.

Niemniej jednak proces wymiany handlowej między Bizancjum i Rusią Kijowską wiązał się z wieloma problemami i utrudnieniami. Wzmocnione i wzbogacone młode państwo przedsięwzięło siłową próbę zapewnienia sobie lepszych warunków handlu: książę Oleg zaatakował Konstantynopol. Wprawdzie nie zdobył miasta, ale cesarze bizantyńscy Leon i Aleksander zawarli z nim w 907 r. ustny pokój. Mimo to jego podstawowa treść została zachowana w źródłowych doku-

mentach rosyjskich⁸. Wśród warunków traktatu znalazło się zobowiązanie zapłacenia przez Bizancjum daniny i stworzenie preferencyjnych warunków pobytu i handlu dla kupców ruskich w tym mieście.

Na mocy traktatu handlowego z 907 r., zawartego przez Cesarstwo Bizantyńskie z Wielkim Księstwem Kijowskim, obie strony zagwarantowały sobie pewne przywileje handlowe i wyeliminowały niektóre kwestie sporne w stosunkach dwustronnych⁹. Wśród traktatowych regulacji znalazły się przywileje dla kupców ruskich, takie jak np.: „I niech wchodzi do miasta tylko przez jedną bramę z towarzyszeniem urzędnika cesarskiego, bez broni, po 50 osób, i niech handluje w Konstantynopolu, czym chcą, nie płacąc żadnych danin handlowych”¹⁰.

3.3. Traktat bizantyńsko-ruski z 911 r.

Traktat handlowy z 907 r. został utrwalony w pisemnej formie w 911 r.¹¹ W dokumencie tym stwierdza się m.in., że „zgodnie z wolą naszych książąt i wszystkich żyjących pod władztwem Olega, następującymi wyrazami już nie (tylko) ustnie jak wcześniej, lecz pisemnie potwierdzili swoją miłość i przysięgę na swoją broń, o tym zgodnie z prawem ruskim”¹². Dokument potwierdzał wcześniej zawarte ustalenia między obydwoma państwami oraz został uzupełniony o ustalenia dotyczące udzielania pomocy w trudnych sytuacjach oraz zwalczania przestępstw.

3.4. Traktat Rusi Kijowskiej z Bizancjum z 944 r.

Układ bizantyńsko-ruski z 944 r.¹³ został zawarty po nieudanej próbie zdobycia w 941 r. Konstantynopola przez księcia kijowskiego Igora. W 944 r. Igor podjął ponowną próbę podboju. Dowiedziawszy się o tym, bizantyjski imperator Roman zawarł z Igorem układ pokojowy, w którym m.in. zobowiązał się do uznania prawa do swobodnego wjazdu do Konstantynopola kupców ruskich. Niemniej zachowano, a nawet zaostrozono niektóre rygory związane z ich pobylem w tym mieście nie dłuższym niż 6 miesięcy.

Najważniejszą jednak różnicą z punktu widzenia kupców ruskich był brak niektórych przywilejów przewidzianych w poprzednich umowach. Przede wszystkim dotyczyło to wyłączenia z umowy regulacji dotyczących handlu bezcłowego. Zgodnie z tym dokumentem kupcy ruscy zobowiązani byli przedstawiać urzędnikom bizantyńskim kupione drogie tkaniny w celu ich oznaczenia i pobrania wysokich danin handlowych – cel i podatków¹⁴.

Innymi przykładami średniowiecznych międzynarodowych traktatów handlowo-celnych mogą być układy książąt polskich z XIII w.

3.5. Wybrane układy handlowo-celne polskich książąt z XIII w.

3.5.1. Polsko-krzyżacki traktat handlowy z 1243 r.

Polsko-krzyżacki traktat handlowy jest najstarszym zachowanym porozumieniem handlowo-celnym w polskiej historii stosunków handlowych z partnerami zagranicznymi. Został zawarty 11 kwietnia 1243 r. przez piastowskich książąt Bolesława Pobożnego i Przemysława I, synów Władysława Odonica. Tekst układu handlowego z zakonem krzyżackim

zawiera dokument nr 237 Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski¹⁵.

W dokumencie tym zachowała się jedna z najstarszych taryf celnych w Polsce. Miała ona charakter konwencyjny i dotyczyła tylko kupców pruskich wiozących towar w celach handlowych. Stawki taryfowe, uzależnione od środka transportu (wóz jednokonny lub wielokonny) i rodzaju towaru, wyliczone były w pieniądzach i towarach. Charakterystyczna jest większa specyfikacja (przede wszystkim dotyczyło to sukna) oraz wprowadzenie ceł na wino. Podkreślony został także przymus drogowo-celny dotyczący poruszania się przez kupców ściśle określonymi drogami wiodącymi przez komory celne. Kara za ominięcie komory celnej była wysoka i wynosiła 1 grzywnę. Taryfa obowiązywała w Gnieźnie, Poznaniu i Zbąszyniu¹⁶.

3.5.2. Umowa celna między księciem wrocławskim a władcą legnickim z 1283 r.

Innym przykładem średniowiecznej dwustronnej umowy celnej, realizującej nie tylko politykę celną, ale szerszej politykę gospodarczą, korzystną dla kupców i mieszczan, była umowa zawarta w 1283 r. przez księcia wrocławskiego Henryka Probusa z władcą legnickim Henrykiem Grubym¹⁷. Regulowała ona opłaty ściągane na terytorium księstwa wrocławskiego od kupców średzkich. Podobne obciążenia nakładano na kupców i mieszczan wrocławskich na terenie Środy Śląskiej.

Na mocy tej umowy środzianie przybywający do miast księstwa wrocławskiego zobowiązani byli do opłat celnych przywózowych w niezmienionej wysokości, tj. stawki były takie same jak do tej pory, ale zostali zwolnieni z opłat celnych wywózowych za towary zakupione tam za pieniądze uzyskane ze sprzedaży sukna¹⁸. Mieszczanie wrocławscy, udający się na targi do Środy, na mocy tej umowy zostali natomiast całkowicie zwolnieni z cła przywózowego. Obowiązywały ich jedynie opłata za stoisko handlowe oraz myto (opłata drogową)¹⁹.

3.6. Hanza jako przykład średniowiecznej międzynarodowej umowy celnej

Rozwój handlu międzynarodowego wymagał zarówno upowszechnienia określonych standardów dotyczących prawa celnego, jak i – a może nawet przede wszystkim – uzgadniania wymogów taryfowych poszczególnych państw. Najczęściej odbywało się to w ramach dwustronnych porozumień.

Jednymi z pierwszych, nie dwustronnych, lecz wielostronnych, regionalnych umów celnych zawartych w średniowieczu w XIII w. były umowy o związkach kupców i miast kupieckich, tzw. hanzy (hanza niderlandzka, londyńska). Największą i najbardziej wpływową okazała się Liga Hanzeatycka, czasem określana jako Związek Hanzeatycki lub po prostu Hanza (niem. *Hanse* – gromada).

Jej początkiem był zawarty w 1241 r. traktat miasta Lubecki z miastem Soest, do którego po kilku latach dołączyły Rostock, Wismar, Brema, Hamburg, Visby i inne. Związek Hanzeatycki to pierwsza regionalna umowa tworząca organizację, która w szczytowym okresie (XV w.) skupiała ponad 160 europejskich, nadmorskich – choć nie tylko – miast ku-

pieckich. Miasta należące do związku popierały się na polu gospodarczym, np. utrudniały pracę kupcom z miast nienależących do związku, jednocześnie zaś tworzyły realną siłę polityczną, niekiedy i wojskową.

Związek Hanzeatycki był organizacją zrzeszającą aktywne handlowo miasta leżące na rozległym obszarze od Renu po Zatokę Fińską. Miasta te nie tylko ustalały wspólną politykę handlową wobec kupców z innych państw czy miast, ale i uzgadniały reguły handlowe i taryfy celne²⁰. W tamtych czasach Bałtyk był szlakiem wymiany handlowej przez rzeki Rusi z Nowogrodem i Smoleńskiem. Kantory założone we Flandrii, w Anglii, Rusi Kijowskiej, Szwecji i Danii zapewniły Związkowi uprzywilejowaną pozycję w handlu europejskim.

Zgodnie z umową Hanza nie tworzyła jednolitej struktury organizacyjnej. Od 1356 r. jej władzą naczelną były Zjazdy Hanzeatyckie. Uchwały podejmowane podczas tych Zjazdów obowiązywały miasta członkowskie. Z czasem Hanza stała się pierwszoplanową potęgą polityczną w północnej Europie. W całej historii Hanzy jej członkami było ponad 200 miast²¹. Kres jej istnieniu położyła wojna trzydziestoletnia (1618-1648). Jej znaczenie jako organizacji reprezentującej interesy swoich członków wówczas upadło, ponieważ niektórzy z nich wycofywali się z aktywnego uczestnictwa. Na ostatnim Zjeździe Hanzy w 1669 r. brało udział już tylko 6 miast: Lubeka, Brema, Gdańsk, Hamburg, Kolonia i Brunshwik. Hanza istniała 500 lat i była fenomenem historycznym jak na tamte czasy, decydowała o rozwoju gospodarczym, politycznym i kulturalnym większej części Europy²².

3.7. Przykłady wybranych umów handlowo-celnych Polski przedrozbiorowej²³

W naszej przedrozbiorowej historii traktatów międzynarodowych elementy celne, w tym i taryfowe, znajdujemy w dwustronnych umowach zawartych przez Polskę z innymi państwami. Wśród takich umów możemy wyróżnić np. traktat handlowy z Francją z 1500 r., Austrią z 1549 r., traktat moskiewski z Rosją z 1686 r., umowę ze Stanami Holenderskimi²⁴ z 1670 r., aż po dwustronne traktaty Polski zawarte w 1775 r. z Austrią, Prusami i Rosją²⁵.

4. EPOKA XIX W. – WIELOSTRONNE DĄŻENIA DO ZMNIEJSZANIA BARIER CELNYCH

W zasadzie dopiero po wojnach napoleońskich nastąpiło ponowne ożywienie w sferze międzynarodowych stosunków gospodarczych, a co za tym idzie – rozwijał się handel międzynarodowy i narastała złożoność związanych z nim zagadnień celnych. Jednym z problemów było rozdrobnienie wielu państw i istnienie licznych obszarów celnych z granicami celnymi i zróżnicowanymi taryfami celnymi. W samych Niemczech było takich obszarów celnych prawie 40. Nic więc dziwnego, że pojawiły się wówczas nie tylko tendencje liberalizacyjne, ale i dążące z jednej strony do otwartości handlu i konkurencji międzynarodowej dla dynamicznie rozwijającego się przemysłu i rolnictwa, z drugiej zaś do ochrony własnych rynków. Polityczne tendencje do zjednoczenia zaczęły przybierać postać różnego rodzaju umów, na których podstawie zaczęto tworzyć nowe jednostki organizacyjne. W tym procesie szczególną rolę odegrały Niemcy.

4.1. Niemiecki Związek Celny

Na kongresie wiedeńskim kończącym okres epoki napoleońskiej rozważano m.in. sprawę przyszłości Niemiec. Dyskusja nad problemem niemieckim koncentrowała się na dwóch głównych aspektach – terytorialnym i strukturalnym. W konsekwencji 8 czerwca 1815 r. podpisano Akt Zasadniczy Związku Niemieckiego i utworzono Związek Niemiecki, w którego skład weszły 34 państwa i 4 wolne miasta (Frankfurt, Hamburg, Brema i Lubeka). Członkami Związku byli także monarchowie Holandii, z racji posiadania Luksemburga, oraz Danii, ze względu na Holsztyn i Lauenburg²⁶. Mimo tego aktu suwerenność wszystkich członków Związku Niemieckiego była ograniczona w niewielkim stopniu, w tym i w zakresie polityki celnej, prawa celnego i taryf celnych. Co gorsza, otwarty na zewnątrz Związek Niemiecki, podzielony na niemal samodzielne jednostki polityczno-administracyjne, uniemożliwiał wspólną politykę w tym zakresie. Bariery celne i pobór ceł na wewnętrznych granicach oraz nakładanie innych opłat na drogach w poszczególnych państwach utrudniały nie tylko rozwój gospodarczy, ale przede wszystkim handel. Jak twierdzili ówcześni kupcy z państw niemieckich, istnienie 38 granic celnych paraliżowało obroty wewnętrzne²⁷.

Rozbicie gospodarcze, zwłaszcza celne, stało się przesłanką do podjęcia wysiłków na rzecz zmian. Tworzenie regionalnej organizacji celnej zapoczątkowano rok po kongresie wiedeńskim. Proces zmian został formalnie sfinalizowany utworzeniem prusko-niemieckiego Związku Celnego – Deutscher Zollverein (1834-1919)²⁸.

W tej organizacji, będącej w istocie unią celną z jednolitą taryfą celną, zjednoczyło się 18 państw niemieckich pod przewodnictwem pruskim. Handel między członkami nie podlegał żadnym opłatom i ograniczeniom. Ujednolicono systemy praw handlowych, w tym cła wywozowe i przywozowe. W 1842 r. poszerzono liczbę członków do 24. W 1888 r. dołączyły do Związku wolne miasta Brema i Hamburg.

W 1867 r. Związek poddano reorganizacji i przyjęto państwa południownoniemieckie oraz utworzono wówczas Związkową Radę Celną i Parlament Celny. Organy te miały ograniczony charakter, raczej konsultacyjny niż decyzyjny, w zakresie wspólnej polityki celnej i prawa celnego. Związek przestał istnieć w 1919 r.

4.2. Procesy prowadzące do zawarcia nowych międzynarodowych umów celnych

W początkach XIX w., a zwłaszcza po kongresie wiedeńskim (1815), zwoływano, nierzadko *ad hoc*, międzynarodowe konferencje w celu wypracowania i podpisania umów, których przedmiotem było standaryzowanie i regulowanie różnych dziedzin życia politycznego i gospodarczego, w tym spraw związanych z handlem międzynarodowym oraz problemami celnymi²⁹.

Jedne z pierwszych wielostronnych uzgodnień uwzględniających sprawy celne, w tym taryfowe, dotyczyły międzynarodowego tranzytu towarów statkami rzecznyymi przepływającymi przez terytoria celne kilku państw. Zgodnie z decyzjami kongresu wiedeńskiego przyjęto i podpisano dokumenty o międzynarodowym statusie celnym Renu i Dunaju, dwóch głównych rzek europejskich. Na ich podstawie międzynaro-

dowy transport towarów po tych rzekach miał się odbywać bez nakładania ceł tranzytowych.

W przypadku Dunaju instytucjonalizacja tego stanu nastąpiła dopiero w Traktacie paryskim z 1856 r., który po raz pierwszy skodyfikował prawo wolnego handlu na Dunaju. Powstała też wówczas specjalna międzynarodowa Europejska Komisja Dunaju. Na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego w roku 1948 na konferencji belgradzkiej prawo to zostało ponownie zapisane w Konwencji o uregulowaniu żeglugi na Dunaju³⁰.

Wolność handlu oraz bezcłowy międzynarodowy tranzyt towarów i żeglugi na Renie po raz pierwszy zostały uregulowane w 1804 r. Status prawny został zmieniony w Traktacie paryskim z 1814 r., który wprowadził wolność żeglugi po tej rzece. W 1831 r. status Renu został zmieniony na mocy Konwencji z Moguncji. Na jego podstawie rozpoczęła działalność Komisja Centralna Żeglugi na Renie. Obecnie status Renu reguluje Konwencja Mannheimska z 1868 r., poddana rewizji w Strasburgu w 1963 r. Przewiduje ona wolność żeglugi, w tym bezcłowy tranzyt towarów, dla wszystkich statków³¹.

Od lat 60. XIX w. system konferencji wielostronnych zwoływanych *ad hoc*, na których przyjmowano projekty umów międzynarodowych, został zastąpiony instytucjami stałymi, zwanymi wówczas międzynarodowymi związkami publicznymi. Związki te organizowały regularne (coroczne) zgromadzenia ogólne zamiast konferencji *ad hoc*, a także tworzyły stałe sekretariaty z sekretarzami, a później sekretarzami generalnymi. Jedną z pierwszych wypracowanych umów była Konwencja o utworzeniu Światowego Związku Pocztowego (1874), która zawierała regulacje celne dla międzynarodowego obrotu pocztowego³².

4.3. Międzynarodowe konferencje w sprawach nomenklatury celnej

W XIX w. odbywały się również konferencje poświęcone poszukiwaniu międzynarodowego porozumienia dotyczącego spisu towarów – nomenklatury celnej. Działania te inicjowali statystycy ekonomiczni i ministerstwa finansów, zainteresowane porównaniami bilansów handlowych oraz kształtowaniem polityki handlowej i celnej.

W latach 1853-1908 odbyło się szereg międzynarodowych kongresów ekonomicznych, na których wypracowywano międzynarodową nomenklaturę statystyczną, która mogłaby stanowić podstawę do przyjęcia odpowiedniej międzynarodowej konwencji ułatwiającej zrozumienie taryf poszczególnych państw i posługiwanie się nimi³³.

Ostatecznie w grudniu 1913 r. przyjęto Konwencję w sprawie ujednoczonej nomenklatury statystycznej międzynarodowego handlu towarami, tzw. Nomenklaturę Brukselską. Obejmowała ona zaledwie 186 pozycji podzielonych na 5 grup towarowych (zwierzęta żywe, żywność i napoje, surowce i materiały przetworzone, artykuły przemysłowe oraz złoto i srebro)³⁴. Wybuch I wojny światowej przerwał jej wdrożenie do praktyki handlu międzynarodowego i dalsze prace nad nomenklaturą towarową w handlu międzynarodowym na kilkanaście lat. Ostatecznie prace te zostały sfinalizowane przyjęciem w 1983 r. uniwersalnej, powszechnie dzisiaj obowiązującej konwencji o nazwie „Zharmonizowany system kodowania i opisu towarów”.

Mimo międzynarodowych prób wypracowania ułatwień w handlu bariery celno-taryfowe tworzyły nadal największe trudności w obrocie towarowym. Było to związane z licznymi granicami celnymi, przepisami w językach narodowych, ze zróżnicowanymi nomenklaturami towarowymi będącymi podstawą taryf celnych i innych regulacji.

Potrzeby rządów i biznesu w drugiej połowie XIX w., w tym szereg kongresów statystycznych z lat 1853-1876, zmierzały do wymiany informacji o taryfach w obrocie międzynarodowym. Ich wyrazem był problem zawarty w pytaniu postawionym na paryskiej wystawie światowej i kongresie handlowym w 1889 r.: „Czy nie byłoby w interesie wszystkich narodów przyjęcie w swoich taryfach celnych i oficjalnych statystykach porównywalnych klasyfikacji i jednolitych słowników?”. Pytanie to wymagało reakcji i przedstawienia propozycji przyjęcia międzynarodowej konwencji będącej bazą formalno-prawno-międzynarodową dla stworzenia odpowiedniej organizacji³⁵.

4.4. Międzynarodowy Związek Publikacji Taryf Celnych

Odpowiedzią na ten postulat było, przygotowywane od dłuższego czasu, przyjęcie w 1890 r. Konwencji powołującej do życia Międzynarodowy Związek Publikacji Taryf Celnych i jego Międzynarodowe Biuro Publikacji Taryf Celnych, które działały do 2012 r.³⁶

W praktyce aktywność Związku przejawiała się w działalności publikacyjnej i dystrybucyjnej Biura. Było ono zlokalizowane w Brukseli, zajmowało się publikowaniem i tłumaczeniem krajowych taryf celnych oraz przepisów prawnych i administracyjnych wnoszących do nich zmiany. Publikacje umieszczane były w oficjalnym zbiorze – „Międzynarodowym Biuletynie Celnym”. Biuletyn był wydawany w pięciu głównych ówczesnych językach handlowych, tj. w niemieckim, angielskim, hiszpańskim, francuskim i włoskim.

Kraje członkowskie były zobowiązane do przedkładania Biuru pakietu wyspecyfikowanych dokumentów, takich jak:

- 1) krajowe przepisy celne i taryfy celne,
- 2) dekrety rządowe w sprawie ich zmian,
- 3) normatywne instrukcje ministerialne i okólniki dotyczące stosowania taryf celnych lub klasyfikacji nowych towarów,
- 4) teksty międzynarodowych dwustronnych umów handlowych, konwencji międzynarodowych, przepisów krajowych bezpośrednio związanych z taryfami celnymi.

Biuro zostało zobowiązane do najwyższej staranności przy tłumaczeniu przepisów celnych i oficjalnych publikacji, które je interpretują. Ponadto wprowadzono zastrzeżenie, istotne z prawnego punktu widzenia, że zainteresowane rządy nie ponoszą żadnej odpowiedzialności za dokładność takich tłumaczeń i w razie sporu prawnie wiążący miał być jedynie tekst oryginalny. Informacja o tym była drukowana w formie przypisu, wyraźną czcionką, na pierwszej stronie każdego numeru biuletynu.

Państwo członkowskie Związku mogło tłumaczyć i publikować na własny koszt całość lub jakąkolwiek część biuletynu w języku, który uzna za najbardziej przydatny, pod warunkiem że nie jest to jeden z przyjętych przez Biuro. Każde z państw Związku miało ponadto prawo do reprodukcji wyciągów z biuletynu lub, w wyjątkowych wypadkach, części biuletynu we własnym organie urzędowym lub w swoich do-

kumentach parlamentarnych. Ponadto każde państwo członkowskie miało swobodę publikowania w oryginale lub w swoim tłumaczeniu wszystkich taryf celnych, pod warunkiem że publikowany tekst nie był dziełem Biura.

Każdy rząd państwa członkowskiego określał w korespondencji z Biurem język – spośród języków przyjętych przez Biuro – w którym chce otrzymać egzemplarze biuletynu, w ilości odpowiadającej jego udziałowi we wspólnych kosztach instytucji. Rząd mógł otrzymywać określoną liczbę egzemplarzy w jednym języku, a resztę w innych językach. Regulacja ta odnosiła się wyłącznie do państw członkowskich. Biuro nie mogło zaopatrywać w biuletyn innych państw.

5. PODSUMOWANIE

W artykule przedstawiono historyczną ewolucję międzynarodowych umów o współpracy celnej od starożytności (umowy dwustronne), poprzez średniowiecze (umowy wielostronne, regionalne), aż do końca XIX w., kiedy w 1890 r. została podpisana Konwencja dotycząca utworzenia Międzynarodowego Związku Publikacji Taryf Celnych, pierwszej powszechnej, międzynarodowej i międzyrządowej organizacji, powstałej i funkcjonującej w celu ułatwienia pokonywania najistotniejszych barier celnych w międzynarodowym handlu towarami, jakimi były i są taryfy celne.

Na podstawie przeglądu wybranych historycznych umów regulujących międzynarodową współpracę celną można wyciągnąć kilka istotnych wniosków.

Głównym z nich, ale i oczywistym, jest ściśle związanie problemów międzynarodowej współpracy celnej z międzynarodowym handlem towarami. Proces takiego handlu sięga daleko w historię ludzkości. Przez tysiące lat był on regulowany wewnętrznymi prawami poszczególnych państw czy miast-państw lub imperiów, których granice polityczno-administracyjne pokrywały się z granicami obszarów celnych. Przekraczanie ich przez kupców pochodzących z innych państw powodowało pobór ceł, myt, podatków i innych opłat, np. za bezpieczeństwo obligatoryjnego korzystania z dróg celnych.

Konieczność zapewnienia swoim kupcom określonych preferencji na obszarach, do których zmierzali i przez które przewozili towary, spowodowała – niekiedy wymuszane działaniami zbrojnymi – podpisywanie traktatów bądź umów zawierających ogólne regulacje celne.

W starożytności, zgodnie z nielicznymi zachowanymi do dzisiaj umowami o współpracy celnej, miały one charakter dwustronny, ogólny, dotyczyły wjazdu cudzoziemskich kupców i przewidywały możliwość prowadzenia handlu przywiezionymi towarami lub wywozu zakupionych towarów miejscowych. Czasami wprowadzano w takich umowach dodatkowe przywileje, niekiedy wręcz zrównujące prawa zagranicznych kupców do prowadzenia handlu z prawami kupców miejscowych.

W średniowieczu – także w piastowskiej Polsce – pojawiły się międzynarodowe, bardziej rozbudowane i szczegółowe, nie tylko dwustronne umowy celne, ale i wielostronne, regionalne umowy i organizacje współpracy celnej. Szczególnym ich przykładem były umowy o powołaniu i funkcjonowaniu regionalnych, europejskich związków kupców i miast. Największa i najbardziej wpływowa była Liga Hanze-

atycka, czasem określana jako Związek Hanzeatycki lub po prostu Hanza. Jej doświadczenia są do dzisiaj na tyle atrakcyjne dla wielu miast współczesnych, że w 1980 r. powstała tzw. Nowa Hanza, w której reprezentowanych jest ponad 100 miast hanzeatyckich z 16 krajów Europy, w tym i 24 miasta polskie.

Dalszy rozwój zarówno dwustronnych, jak i wielostronnych umów celnych nastąpił po wojnach napoleońskich. Wiek XIX to okres poszukiwania rozwiązań, które zintensyfikują, ułatwią i uproszą międzynarodowy handel. Sprzyjała temu realizowana po kongresie wiedeńskim polityka liberalizmu gospodarczego najbardziej rozwiniętych ówczesnych państw, jej podstawą naukową była zaś teoria kosztów komparatywnych Davida Ricarda. Rozwój ten hamowały polityki celne poszczególnych państw, stosujących własne narodowe prawo celne i taryfy celne. Te ostatnie były używane nie tylko w przywozie i wywozie, ale i w tranzycie.

Do najważniejszych podpisanych wówczas umów o charakterze regionalnym należy przede wszystkim umowa polewująca do życia Niemiecki Związek Celny (1816-1919) oraz umowa o Południowoafrykańskiej Unii Celnej (z 1889 r., obowiązująca do dzisiaj). W pewnym sensie na podstawie tych doświadczeń zarówno normatywnych, jak i organizacyjnych podpisywano – zwłaszcza po I i II wojnie światowej – liczne umowy o tworzeniu współczesnych unii celnych oraz stref wolnego handlu.

Jednymi z pierwszych, zawartych już w połowie XIX w., wielostronnych umów były umowy o bezcłowym tranzycie towarów po dwóch najważniejszych rzekach europejskich – Renie i Dunaju. Obowiązują one nadal, oczywiście z pewnymi zmianami. Doświadczenia z ich funkcjonowania zostały wykorzystane przy podpisaniu, także obowiązującej do dzisiaj, Konwencji barcelońskiej z 1921 r. o wolności tranzytu.

Powyższe rozwiązanie nie zmieniło jednak istniejących granic celnych ani nie niwelowało różnic w barierach celnych. Stąd też podejmowano działania polityczno-organizacyjne, przybierające formę kongresów międzynarodowych, których celem było wypracowanie projektu konwencji ujednocniającej, a tym samym i ułatwiającej międzynarodową wymianę, klasyfikację towarów, czyli nomenklaturę towarową, która byłaby tak skonstruowana, by przełamywała bariery językowe. Mimo wielu wcześniejszych prób podejmowanych w II połowie XIX w. przygotowanie projektu takiej umowy zakończono dopiero w grudniu 1913 r., kiedy przyjęto Konwencję w sprawie ujednocnionej nomenklatury statystycznej międzynarodowego handlu towarami, tzw. Nomenklaturę Brukselską.

Kolejne prace, prowadzone już pod egidą Ligi Narodów, doprowadziły do dwóch projektów nowej konwencji, tzw. Nomenklatury Genewskiej, zaproponowanych w latach 1931-1937³⁷. Została przygotowana już w 1931 r. przez ekspertów Ligi Narodów, ale była poprawiona w 1937 r. Konwencja ta była o wiele bardziej rozbudowana niż ta z 1913 r. Stanowiła prawzór dla wszystkich następnym międzynarodowych konwencji dotyczących nomenklatur, które były opracowywane i przyjmowane po II wojnie światowej. Stworzona wówczas konwencja – międzynarodowa nomenklatura towarowa – obejmowała 991 pozycji zgrupowanych w 86 działach podzielonych na 21 sekcji, do których przypisano odpowiednie kody cyfrowe. Pozwoliło to na przełamanie barier językowych, gdyż

klasyfikacja towarów została uniezależniona od słownych opisów.

Konwencja ta stała się podstawą do dalszych prac nad międzynarodową umową dotyczącą nomenklatury towarowej. Ostatecznie prace nad nową konwencją zostały sfinalizowane w ramach Rady Współpracy Celnej (Customs Cooperation Council)³⁸. W czerwcu 1983 r. przyjęto międzynarodową konwencję o nazwie „Zharmonizowany system kodowania i opisu towarów” (The Harmonized Commodity Description and Coding System). Powszechnie jest znana jako „System zharmonizowany”, często stosuje się skrót „HS”. Weszła ona w życie z dniem 1 stycznia 1988 r. Jest to powszechna, wielofunkcyjna nomenklatura (nazewnictwo, spis) towarów wykorzystywana na potrzeby zarówno celnictwa, jak i innych agend rządowych i międzynarodowych, nie tylko dla celów statystycznych, ale również do budowy innych regionalnych czy narodowych nomenklatur towarowych³⁹.

Równoległe z pracami nad kształtem umowy o międzynarodowej nomenklaturze towarowej poszukiwano rozwiązania ułatwiającego przedsiębiorcom uczestniczącym w handlu międzynarodowym wejście na rynki partnerów dzięki zmniejszeniu innych barier celnych, jakimi były narodowe taryfy celne. Były one publikowane w językach narodowych, często trudno dostępne dla przedstawicieli biznesu z innych państw.

By przełamać i tę barierę w międzynarodowym handlu towarami, podejmowano próby podpisania konwencji o ułatwieniu dostępu nie tylko do tych taryf, ale i innych wymogów regulacyjnych wynikających z narodowego prawa celnego. W efekcie w 1890 r. doszło do podpisania umowy o powołaniu do życia pierwszej tego typu konwencji o światowym, powszechnym charakterze, umożliwiającej każdemu państwu przystąpienie do niej. Mianowicie powołano do życia Międzynarodowy Związek Publikacji Taryf Celnych.

Tym samym, z jednej strony, zwięźcono długotrwały proces kształtowania ułatwień i uproszczeń w międzynarodowej współpracy celnej, z drugiej zaś zapoczątkowano dalszy dynamiczny rozwój instytucjonalizacji takiej współpracy.

Współcześnie międzynarodowa współpraca celna ma najczęściej instytucjonalny charakter wielostronny, oparty na odpowiednich umowach regionalnych w postaci umów o strefach wolnego handlu (EFTA⁴⁰, CEFTA⁴¹, ALADI⁴², SADC⁴³, USMCA⁴⁴ – tzw. NAFTA 2.0⁴⁵, AFTA⁴⁶, CETA⁴⁷ etc.) lub umowach o uniach celnych (unia celna Unii Europejskiej, Euroazjatycka Unia Celna, Wspólny Rynek Państw Andyjskich – Grupa Andino, Wspólny Rynek Ameryki Środkowej⁴⁸, Karaibska Wspólnota i Wspólny Rynek⁴⁹ etc.).

Międzynarodowe umowy o współpracy celnej o powszechnym światowym charakterze reprezentowane są natomiast instytucjonalnie przede wszystkim przez Radę Współpracy Celnej – Światową Organizację Celną (CCC/WCO) oraz Układ ogólny w sprawie taryf celnych i handlu (World Trade Organization/General Agreement on Tariffs and Trade – WTO/GATT), wraz z załącznikami do niego – odpowiednimi porozumieniami uszczegóławiającymi poszczególne artykuły GATT.

Dynamika rozwoju procesu globalizacji, rosnące wymogi bezpieczeństwa i szybkości międzynarodowego łańcucha dostaw, wejście w erę gospodarki cyfrowej i sztucznej inteligencji stwarzają obiektywną konieczność dalszego doskona-

lenia międzynarodowej współpracy celnej, by zaspokoić rosnące potrzeby społeczeństw współczesnego świata. Stąd też najnowsze propozycje zmian instytucjonalno-prawnych zarówno w unii celnej Unii Europejskiej, jak i w CCC/WCO oraz w wielu regionalnych organizacjach współpracy celnej.

Podziękowania

Autor dziękuje pani dr Vierze Gafrikovej za pomoc w przygotowaniu niniejszego artykułu.

Przypisy

- 1 Por. Л.В. Орленко, *История торговли*, Москва 2010, s. 26-33 i nast.
- 2 M. Touillon-Ricci, *Trade and contraband in ancient Assyria*, <https://www.britishmuseum.org/blog/trade-and-contraband-ancient-assyria>, dostęp 19.10.2024.
- 3 Wśród historyków brak jest zgodności co do daty podpisania tego traktatu. I tak np. według systemu liczenia lat od założenia Rzymu, zaproponowanego przez Marka Tyrencjusza Warrona, uczonego i pisarza rzymskiego z przełomu II i I w. p.n.e., pierwszy traktat między obydwooma państwami-miastami został podpisany w roku założenia Republiki Rzymskiej, czyli w 509 r. p.n.e. Z kolei obliczenia Polibiusza, greckiego historyka i kronikarza imperium rzymskiego w okresie republiki z II w. p.n.e., opierały się na latach wyprawy perskiej przeciwko wolnym miastom greckim i dały nieco inną datę; napisał, że wydarzenia zawarte w traktacie rozegrały się „dwadzieścia osiem lat przed wyjazdem Kserksesa do Grecji”. Kserkses, król Persji, przekroczył Hellespont ze swoją armią w czerwcu 480 r. p.n.e., zob. *Treaties between Rome and Carthage*, w: *Wikipedia. The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Treaties_between_Rome_and_Carthage, dostęp: 17.07.2024. Stąd też czasami się przyjmuje, że ten akt podpisano w 508 r. p.n.e. Por. K. Piliszek, *Stosunki rzymsko-kartagińskie przed wojnami punickimi*, <https://imperiumromanum.pl/ciekawostka/stosunki-rzymsko-kartagińskie-przed-wojnami-punickimi/>, dostęp: 8.10.2023.
- 4 Szersze omówienie problemów umów handlowych kartagińsko-rzymskich, oparte na obszernej, międzynarodowej literaturze historyczno-prawno-międzynarodowej, znajduje się w znakomitej monografii: К.В. Минков, *Международная многосторонняя торговля от античности до ВТО*, Санкт-Петербург 2006, s. 65 i nast.
- 5 *Chazarowie*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Chazarowie>, dostęp: 30.10.2024.
- 6 *Таможенная служба Республики Казахстан*, Astana 2004, s. 5 (to broszurowe, okolicznościowe wydanie dwujęzyczne – rosyjsko-angielskie. Teksty w obydwu językach jednak nie są tożsame). Por. również K. Heydarov, *Azerbaijan Customs on the Way of Stable Development*, Baku 2005, s. 13; L. Gumilow, *Дzieje dawnych Turków*, Warszawa 1972, s. 147.
- 7 *Ruś Kijowska*, w: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Rus-Kijowska;3970179.html>, dostęp: 11.07.2024. Por. także *История митно діяльності. Навчальний посібник*, ред. Л.И Деркач, В.В. Ченцов и другие, Дніпропетровск 2013, s. 37-40; Ю.Г. Кисловский, *Договор Руси с Византией 907 г.*, w: tegoż, *История таможи государства Российского 907-1995*, Москва 1995, s. 18. Teksty umów z 907 i 944 r. z komentarzami w: Ю.Г. Кисловский (составитель), *Зарождение и эволюция торгово-промышленных отношений (V-середина XIV века)* (Антология мировой истории таможенного дела), Москва 2010, s. 70 i nast.
- 8 Ю.Г. Кисловский, *История таможенного дела и таможенной политики России*, изд. 3, Москва 2004, s. 35. Na s. 36 tej monografii znajduje się kopia tekstu umowy z 907 r. Tłumaczenie na współczesny język rosyjski wraz z komentarzem w: *Зарождение и эволюция...*, dz. cyt.
- 9 *Зарождение и эволюция...*, dz. cyt., s. 70.
- 10 Tamże.
- 11 Tekst umowy z 911 r. między obydwooma państwami w: Ю.Г. Кисловский, *История таможенного дела и таможенной политики России*, изд. 5, Москва 2011, s. 20-22.
- 12 Tamże, s. 20-21.
- 13 Tekst umowy (fragmenty) i komentarz w: *Зарождение и эволюция...*, dz. cyt., s. 73-75.

- ¹⁴ Tamże, s. 75.
- ¹⁵ Tekst łaciński dokumentu Primuzlaus et Bolezlaus duces etc. Polonie 1243 Mart. 22, in Gnezna; cum Ordine heutonico pactionem mercatoriam faciunt znajduje się w: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/12458/edition/20061/content>, dostęp: 8.10.2024. Tekst łaciński i jego tłumaczenie na język polski w: G.K. Walkowski, *Układ handlowo-celny pomiędzy książętami polskimi a zakonem krzyżackim z roku 1243*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2023, nr 1, s. 30-32.
- ¹⁶ Izba Celna w Poznaniu, *Słów kilka o historii cła w Wielkopolsce*, <https://pozn-sc-arch.mf.gov.pl/wiadomosci/warto-przeczytac>, dostęp: 8.10.2023.
- ¹⁷ A. Obara-Pawłowska, *Polityka gospodarcza Władysław Łokietka*, Lublin 2014, s. 316.
- ¹⁸ Tamże.
- ¹⁹ Tamże.
- ²⁰ Historię tego związku opisuje obszerna monografia: P. Dollinger, *Dzieje Hanzy (XII-XVII wiek)*, Gdańsk 1975. Por. również: *Hanza*, w: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Hanza;3909994.html>, dostęp: 11.07.2024; *Hanza*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hanza>, dostęp: 11.07.2024.
- ²¹ Portal Miasta Gdańska, *Historia Hanzy*, <https://www.gdansk.pl/urzad-miejski/biuro-prezydenta/historia-hanzy,a,1683>, dostęp: 11.07.2024.
- ²² Tamże. W 1980 r. powstała tzw. Nowa Hanza, w której reprezentowanych jest ponad 100 miast hanzeatyckich z 16 krajów Europy. Por. Hamburg Marketing Brand Portal, *Old and New Hanse League*, <https://mediaserver.marketing.hamburg.de/login/redirectToken/8C3085D0-914B-47BE-AE187E724CC06209/>, dostęp: 10.10.2024. Do organizacji tej należą 24 miasta polskie: Białogard, Braniewo, Chełmno, Darłowo, Elbląg, Frombork, Gdańsk, Goleniów, Kamień Pomorski, Kołobrzeg, Koszalin, Kraków, Kwidzyn, Lębork, Malbork, Olsztyn, Sławno, Słubice, Słupsk, Stargard, Strzelce Opolskie, Szczecin, Toruń, Wrocław, zob. Biuletyn Informacji Publicznej Gmina Miasta Gdańska, Urząd Miejski w Gdańsku, *Gdańsk reprezentuje Polskie Miasta Hanzeatyckie w pracach Komisji Hanzy*, <https://bip.gdansk.pl/urzad-miejski/biuro-prezydenta/Polskie-Miasta-Hanzeatyckie-w-Komisji-Hanzy,a,170318>, dostęp: 26.11.2024.
- ²³ W tym miejscu tylko sygnalizuję kilka ważnych umów przedzoborowych, mimo że wykraczają poza ramy czasowe średniowiecza.
- ²⁴ *Republika Siedmiu Zjednoczonych Prowincji Niderlandzkich (1581-1795)*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Republika_Zjednoczonych_Prowincji, dostęp: 8.10.2023.
- ²⁵ *Handel, III. Traktaty handlowe*, w: *Encyklopedia podręczna prawa publicznego*, red. Z. Cybichowski, t. 1, Warszawa 1926, s. 180.
- ²⁶ M. Życzynski, *Historia powszechna 1789-1870*, Warszawa 2015, s. 193 i nast.
- ²⁷ Przesłanki powstania tej organizacji, będącej w istocie unią celną, przedstawia A. Galos, w: W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990*, s. 449 i nast.
- ²⁸ *Niemiecki Związek Celny*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Niemiecki_Zwi%C4%85zek_Celny, dostęp: 10.10.2024.
- ²⁹ B. Reinalda, *From the Congress of Vienna to Present-Day International Organizations*, „UN Chronicle” (Conference Diplomacy 1815-2015) 2014, December, nr 3, t. 51, <https://www.un.org/en/chronicle/article/congress-vienna-present-day-international-organizations>, dostęp: 30.08.2023.
- ³⁰ *Prawne zagadnienia międzynarodowej żeglugi dunajskiej*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Dunaj>, dostęp: 11.10.2023.
- ³¹ Central Commission for the Navigation of the Rhine, <https://ccr-zkr.org/10000000-en.html>, dostęp: 11.10.2023.
- ³² B. Reinalda, dz. cyt.
- ³³ H.L. Friedenberga, *The development of a uniform international tariff nomenclature. From 1853 to 1967 with emphasis on the Brussels Tariff Nomenclature*, Washington, April 1968, https://www.usitc.gov/publications/tariff_affairs/pub237.pdf, s. 8, dostęp: 30.03.2023.
- ³⁴ Tamże, s. 13.
- ³⁵ Tamże, s. 6.
- ³⁶ Szerzej na temat tej Konwencji i Związku Publikacji Taryf Celnych pisałem w: W. Czyżowicz, *Międzynarodowy Związek Publikacji Taryf Celnych – historia pierwszej powszechnej organizacji współpracy celnej*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2024, nr 2 (343), s. 47-57. Por. także: J. Sobieski, *Międzynarodowy Związek do Spraw Publikacji Taryf Celnych*, „Wiadomości Celne” 2006, nr 9/10, s. 23-26.
- ³⁷ World Customs Organization, *The Harmonized System. A universal language for international trade*, Brussels, December 2018, <https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/nomenclature/activities-and-programmes/30-years-hs/hs-compendium.pdf>, s. 6, dostęp: 30.08.2023.
- ³⁸ Rada Współpracy Celnej (Customs Cooperation Council – CCC) to pierwsza międzynarodowa, między państwowa, wyspecjalizowana organizacja celnictwa, która powstała w 1952 r., a w 1994 r. przyjęła polityczną nazwę Światowa Organizacja Celna (World Customs Organization – WCO). Zob. World Customs Organization, *Discover the WCO*, <https://www.wcoomd.org/en/about-us/what-is-the-wco/discover-the-wco.aspx>, dostęp: 27.11.2024.
- ³⁹ World Customs Organization, *The Harmonized System...*, dz. cyt.
- ⁴⁰ Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu, ang. European Free Trade Association.
- ⁴¹ Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu, ang. Central European Free Trade Agreement.
- ⁴² Stowarzyszenie Integracji Latinoamerykańskiej, hiszp. Asociación Latinoamericana de Integración.
- ⁴³ Wspólnota Rozwoju Afryki Południowej, ang. Southern African Development Community.
- ⁴⁴ Umowa Stany Zjednoczone – Meksyk – Kanada, ang. United States-Mexico-Canada Agreement.
- ⁴⁵ Północnoamerykański Układ o Wolnym Handlu, ang. North American Free Trade Agreement.
- ⁴⁶ Ang. ASEAN Free Trade Area.
- ⁴⁷ Kompleksowa Umowa Gospodarczo-Handlowa, ang. Comprehensive Economic and Trade Agreement.
- ⁴⁸ Hiszp. Mercado Común Centroamericano – MCCA.
- ⁴⁹ Ang. Caribbean Community and Common Market – CARICOM.

Bibliografia

Literatura

- Czapliński W., Galos A., Korta W., *Historia Niemiec*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.
- Czyżowicz W., *Międzynarodowy Związek Publikacji Taryf Celnych – historia pierwszej powszechnej organizacji współpracy celnej*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2024, nr 2 (343).
- Dollinger P., *Dzieje Hanzy (XII-XVII wiek)*, Gdańsk 1975.
- Encyklopedia podręczna prawa publicznego*, red. Z. Cybichowski, t. 1, Warszawa 1926.
- Friedenberg H.L., *The development of a uniform international tariff nomenclature. From 1853 to 1967 with emphasis on the Brussels Tariff Nomenclature*, Washington, April 1968, https://www.usitc.gov/publications/tariff_affairs/pub237.pdf, dostęp: 30.03.2023.
- Gumilov L., *Dzieje dawnych Turków*, Warszawa 1972.
- Heydarov K., *Azerbaijan Customs on the Way of Stable Development*, Baku 2005.
- Історія митної діяльності. Навчальний посібник*, ред. Л.И. Деркач, В.В. Ченцов и другие, Дніпропетровск 2013.
- Кисловский Ю.Г., *История таможенного дела и таможенной политики России*, изд. 3, Москва 2004.
- Кисловский Ю.Г., *История таможенного дела и таможенной политики России*, изд. 5, Москва 2011.
- Кисловский Ю.Г., *История таможни государства Российской 907-1995*, Москва 1995.
- Кисловский Ю.Г. (составитель), *Зарождение и эволюция торгово-промышленных отношений (V-середина XIV века)* (Антология мировой истории таможенного дела), Москва 2010.
- Минков К.В., *Международная многосторонняя торговля от античности до ВТО*, Санкт-Петербург 2006.
- Obara-Pawłowska A., *Polityka gospodarcza Władysław Łokietka*, Lublin 2014.
- Орленко Л.В., *История торговли*, Москва 2010.
- Sobieski J., *Międzynarodowy Związek do Spraw Publikacji Taryf Celnych*, „Wiadomości Celne” 2006, nr 9/10.
- Walkowski G.K., *Układ handlowo-celny pomiędzy książętami polskimi a zakonem krzyżackim z roku 1243*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2023, nr 1, s. 30-32.
- Życzynski M., *Historia powszechna 1789-1870*, Warszawa 2015.

Źródła internetowe

- Biuletyn Informacji Publicznej – Gmina Miasta Gdańska, Urząd Miejski w Gdańsku, *Gdańsk reprezentuje Polskie Miasta Hanzeatyckie w pracach Komisji Hanzy*, <https://bip.gdansk.pl/urząd-miejski/biuro-prezydenta/Polskie-Miasta-Hanzeatyckie-w-Komisji-Hanzy,a,170318>, dostęp: 26.11.2024.
- Central Commission for the Navigation of the Rhine, <https://ccr-zkr.org/10000000-en.html>, dostęp: 11.10.2023.
- Chazarowie, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Chazarowie>, dostęp: 30.10.2024.
- Hamburg Marketing Brand Portal, *Old and New Hanse League*, <https://mediaserver.marketing.hamburg.de/login/redirectToken/8C3085D-0-914B-47BE-AE187E724CC06209/>, dostęp: 10.10.2024.
- Hanza, w: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Hanza;3909994.html>, dostęp: 11.07.2024.
- Hanza, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hanza>, dostęp: 11.07.2024.
- Izba Celna w Poznaniu, *Słów kilka o historii cła w Wielkopolsce*, <https://poznan-sc-arch.mf.gov.pl/wiadomosci/warto-przeczytac>, dostęp: 8.10.2023.
- Niemiecki Związek Celny, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Niemiecki_Zwi%C4%85zek_Celny, dostęp: 10.10.2024.
- Piliszek K., *Stosunki rzymsko-kartagińskie przed wojnami punickimi*, <https://imperiumromanum.pl/ciekawostka/stosunki-rzymsko-kartagin-skie-przed-wojnami-punickimi/>, dostęp: 8.10.2023.
- Portal Miasta Gdańska, *Historia Hanzy*, <https://www.gdansk.pl/urząd-miejski/biuro-prezydenta/historia-hanzy,a,1683>, dostęp: 11.07.2024.
- Prawne zagadnienia międzynarodowej żeglugi dunajskiej*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Dunaj>, dostęp: 11.10.2023.
- Primuzlaus et Bolezlaus duces etc. Polonie 1243 Mart. 22, in Gnezna; cum Ordine heutonico pactionem mercatoriam faciunt, w: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/12458/edition/20061/content>, dostęp: 8.10.2024.
- Reinalda B., *From the Congress of Vienna to Present-Day International Organizations*, „UN Chronicle” (Conference Diplomacy 1815-2015) 2014, December, nr 3, t. 51, <https://www.un.org/en/chronicle/article/congress-vienna-present-day-international-organizations>, dostęp: 30.08.2023.
- Republika Siedmiu Zjednoczonych Prowincji Niderlandzkich (1581-1795)*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Republika_Zjednoczonych_Prowincji, dostęp: 08.10.2023.
- Ruś Kijowska, w: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Rus-Kijowska;3970179.html>, dostęp: 19.07.2024.
- Touillon-Ricci M., *Trade and contraband in ancient Assyria*, <https://www.britishmuseum.org/blog/trade-and-contraband-ancient-assyria>, dostęp: 19.10.2024.
- Treaties between Rome and Carthage*, w: *Wikipedia. The Free Encyclopedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Treaties_between_Rome_and_Carthage, dostęp: 17.07.2024.
- World Customs Organization, *Discover the WCO*, <https://www.wcoomd.org/en/about-us/what-is-the-wco/discover-the-wco.aspx>, dostęp: 27.11.2024.

Inne źródła

- Таможенная служба Республики Казахстан*, Astana 2004.
- World Customs Organization, *The Harmonized System. A universal language for international trade*, Brussels, December 2018, <https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/nomenclature/activities-and-programmes/30-years-hs/hs-compendium.pdf>, dostęp: 30.08.2023.